

E. GRINAVECKIENĖ, J. MACKEVIČ

LIE. (i)au VOKALIZMO ATLIEPAI BALTARUSIŲ
LITUANIZMUOSE

Lietuvių kalbos šakninio dvibalsio *au* atliepai *oŭ, aŭ, o iau* – *ėу, яŭ, еŭ* baltarusių skoliniuose yra dėsningi, visuotinai pripažinti, ir pagal juos kiekvienam aišku, jog tokie jų žodžiai, kaip *ėўня, ёўня, яўя* ‘jauja’, *лёўкі* ‘kaklo liaukų uždegimas’, *кяўлюк* ‘kas nemandagiai, negražiai elgiasi’, *лоўж, лаўж, лаўжоб, лóўжышча, лаўжышча* ‘laužas’, *лаўза* ‘kas bastosi be darbo, tinginys, laužas’, *паляўкі* ‘paliaukiai, kiauilytė’, *раўгэне*¹ ‘raugienė’, *раўнаты* ‘raupuotas’ ir kt. [1, t. 2, c. 124, 127, 631 – 632, 651 – 652, 673 – 674; т. 4, c. 291, 292] yra tikrai lietuviški.

Neseniai mes ištyrėme, kad slavėdamas lie. dvibalsis *au* br. (bei kitų slavų) šnektose neretai turi atliepą *o*; *o iau* – *ě/e* [2, p. 190, 191, 194, 199], pvz., *крóша* ‘upės krantas’ (< *крóўша* < *кράўша* < lie. *kraušà* ‘t. p.’), *крэш* ‘t. p.’ (< *крэўш* < *кряўш* < lie. *kriaūšas* ‘t. p.’ šalia *кроўш* ‘t. p.’ (< lie. *kraūšas*), *краўшасты, краўшысты, краўжасты* ‘kriaušingas’ [1, т. 2, с. 521, 525, 526; 2, p. 190 – 191], plg. dar lie. *kriaūšis, kriaūšius* ir kt.; *нóмка* ‘vyriškų kelnų spraga; vyrų lyties organai; moterų lyties organai’; *нóмки* ‘vyrų lyties organai’ [1, т. 4, с. 57; 2, p. 194] (< *нóўтка* | *нóўмки* < *наўтка* | *наўмки* < lie. *paūt(ai)* ‘kiaušiniai; kiaušiai’ + br. *-ka/|-ki*), plg. dar *пautiēnē* ‘kiaušinienė’, *пautinga* ‘su kiaušiniu’ (višta), *paūsti* ‘rengtis dėti kiaušinį’ ir kt. Tos pačios fonetikos (lie. *iau* > br. *ě*) lituanizmu mūsų laikoma ir br. leksema *alēc* (ir kiti variantai) ‘pelkėtos pievos; balos; klampynės; krūmokšniais apaugusios šaltiniuotos vietos’ ir kildinama iš lie. *alaušai* ‘vietos, kur daug vandens’ [2, p. 184]. Tos pat kilmės ir mikrotoponimas *Alēc* ‘pelkė, pelkėta vieta, šaltiniuota pieva’ [3, c. 16]. Ankstesnieji leksemos *alēc* tyrinėtojai ją pripažįsta baltizmu. Vieni jų linkę sieti su lie., la. *alksnis*, tiksliau su *alksnis* forma *als-* iki *-k-* išspraudimo [4, c. 106], kiti – su la. *alots* (< *avots* < *avants*) ‘šaltinis’ [5, c. 391; 6, т. 1, с. 70 – 71; 7, с. 9]. Kadangi fonetiškai abi šios prielaidos pakankamai nepagrindžiamos, nėra pamato laikyti kurią jų įtikima ir galutine. Br. *alēc* semantikos ir galimo lie. *au* > br. *ě* atliepo pamatu, remiantis K. Būga [8, p. 424], mūsų buvo palaikyta šios leksemos kilmė iš lie. *alaušai* [1, т. 1, с. 78; 2, p. 184].

¹ Sprogstamasis baltarusių priebalsis *z* (paprastai pasitaikantis skoliniuose) tekste žymimas pusiudžiu šriftu šalia šviesiu šriftu rašomojo jų pučiamojo *z*.

Alėc kildinimas iš lie. *alaušai* fonetiškai nėra visai nuoseklus. Čia slavėdamas lie. *au* vietoj laukiamo *o* yra davęs atliepą *ė*. Vadinasi, prieš tą *-au-* einantis priebalsis *l*, leksemai *alaušai* slavėjant, kartu bus buvęs suminkštintas, ir tuo būdu naujai susidaręs dvibalsis *iau* jau visai dėsningai galėjo išvirsti į *ė*. Kad taip iš tikrųjų galėjo būti, rodytų analogiški nereguliaraus priebalsio minkštینimo atvejai, dažniausiai pasitaikantys atskirų kalbų svetimžodžiuose. Tiek lietuvių slavizmuose ar slavų lituanizmuose, tiek ir tų kalbų atskirų šnektų pasiskolintuose neįprastuose skirtingų regionų žodžiuose neretai tariami nedėsningai suminkštinti kurie ne kurie priebalsiai. Tai gerai matyti iš tokių baltarusių kai kurių šnektų lituanizmu, kaip *кльомбы* 'klumpės' (< lie. *klūmpės* 't. p.'), *пльўсы* 'avių dribsniai' (< lie. *plaušo* 'sėlenos'), *сютыня* 'toks šokis' (< lie. *suktinis* 't. p.'), *сымбюр* 'stimburys' (< lie. *stimburys* 't. p.' ir kt. [1, t. 2, c. 479; t. 4, c. 26; t. 5, c. 40, 62] ar iš lie. *siūlyti* (< br. *сылыць*) bei kai kurių jų šnektų *pašiora* 'pašiūrė' (< le. *podszopie* 't. p.'), *pliūgas* 'plūgas' (< vok. *Pflug* 't. p.'), *šiūbà* 'kailiniai; drabužis' (< ru. *шуба* 'kailiniai'), taip pat *jūodbriuvās* 'juodbruvās', *pliókščias* 'plokščias', *pliutà* 'pluta', *priūsas* 'prūsas', *priūsōkas* 'prūsokas', *Baisiōgala* 'Baisogala', *Šiūšvė* 'Šušvė', *šiātuvas* 'šautuvas' ir kt. [9, t. 4, p. 398; t. 9, p. 566; t. 10, p. 249, 254, 768; t. 12, p. 596]; plg. dar lietuviškai pramokusių rusų tarimą *liūbinas* 'lubinas', *skeitė* 'skaitė'; *žiuvedra* 'žuvėdra', taip pat le. *veikus* 'vaikus' [10, s. 351]. Pateiktieji pavyzdžiai duoda pagrindo manyti, kad panašiai priebalsis galėjo suminkštėti slavėjant lie. *alaušai*.

Lie. dvibalsio (*i*)*au* > br. *o* (*ė*) atvejų baltarusių lituanizmuose pasitaiko ir daugiau. Jų *ложавіско* 'kiaulių migis; vištų gūžta smėlyje' [1, t. 2, c. 668] dėl savo šaknies *ж* yra giminiškas ne su tos pat semantikos br. *лѡгава, лѡгавіско, лѡгавішча* (pastarųjų analogija galėjo padėti *ложавіско* formai atsirasti), o su lie. *laužas* > *lauž* > *loūž* > *лож* + br. *-avіско*, plg. dar *лѡўжышча* 'netvarka, laužas', *лаўжышча* 'vilkų guolis; vieta, kur kieno gulėta' [1, t. 2, c. 632, 674]. Greičiausiai šios fonetikos lituanizmas yra ir br. *пѡцыць* 'dėti; išskirti iš savęs' [1, t. 4, c. 62]. Jis pagal lie. *au* > br. šnektose į *o* dėsni turbūt yra giminiškas su lie. *paūsti* 'rengtis dėti' (plg., *Māno vištà paūsta, o tāvo jau pripaūtusi, tuoj dės* [9, t. 9, p. 653]). Vadinasi, lie. *paūsti* baltarusėdamas bus virtęs *paūcyць* > *poūcyць* + br. *-icyць* > *пѡцыць* > *пѡцыць* (dėl *пѡцыць* galimo išvirtimo į *пѡцыць* plg. kitus analogiškus atvejus: br. *абаранка* 'riestainis' < *абваранка*, rusų tarmių Latvijoje *косомолка* 'komjaunuolė' < *комсомолка*, *нерничать* 'nervintis' < *нервничать*, *обаривать* 'užvirinti' < *обваривать*, *центер* 'centneris' < *центнер*, *яниться* 'ėriuotis' < *ягниться* ir kt.) [1, t. 1, c. 28; 11, вып. 4, c. 8, 18, 27; вып. 5, c. 44, 80; вып. 6, c. 44], lie. *kūmrausiai* < *kūmrausiai* [Rūsnė], dar plg. *paūtas* 'kiaušinis', *pāpautas*, *rapautė* 'nuospauda'. Br. veiksmazodis *жѡмаць* 'kramtyti, vobuliuoti' [1, t. 2, c. 152] veikiausiai taip pat yra nagrinėjamos fonetikos lituanizmas ir kildintinas iš

lie. *žiaūmoti* (*žiaumóti*) 'kramtyti ilgai vobuliuojant'; *жóмаць* < *жоўмаць* < *жаўмаць* < lie. *žiaūmoti*.

Br. veiksmažodžiai *кóкнучь* ir *кóкинуць* 'suduoti, užsimušti' [1, т. 2, с. 494; 12, с. 139], taip pat ir ru. *кóкать* 'daužant sumušti', *кóкинуть* 'sudaužyti', kaip reikia spręsti iš abiejų kalbų šių žodžių neabejotinai to paties šaknies vokalizmo ir tapačios semantikos, yra pamato laikyti tokių br. šnektų lituanizmų, kaip *каўшнўць*, *кóўшнучь* (abu kilę iš *коўк* + *шнучь*) 'suduoti, pasiausti' [1, т. 2, с. 441, 494] giminičiais, kurių lietuviškas šaltinis yra ištiktukai *kiáuikt*, *káuikt*, *káuikšt* ar garsažodinis veiksmažodis *kaukiuoti* 'daužyti', plg. dar *káuikšnoti*, *kaukšnóti*, *káuikšinti* ir kt. Minimų rusų veiksmažodžių (*кóкать*, *кóкинуть*) siejimas su vaikų kalbos ru. *кока* 'kiaušinis' < italų *cocca* 't. p.' [6, т. 2, с. 281, 282] visų pirma dėl savo semantikos ir žodžių geografijos yra abejotinas.

Lituanizmas turbūt yra ir br. *мóмля* 'labai tyliai, neaiškiai kalbantis' [1, т. 3, с. 76]. Tos pačios semantikos, atitinkančios br. *o* < lie. *au* fonetiką, lietuvių kalboje turimos lekšemos *maūmas*, *maumỹs*, *maumėklis* 'neaiškiai kalbantis, nekalbus žmogus, tylenis, nenoromis kalbantis', plg. dar *maumėnti*, *maumóti* 'neaiškiai kalbėti'. Tarp jų visų ir br. *мóмля* bendros kilmės ryšys neabejotinas: pirminė šio lituanizmo forma bus buvusi *маўмля*, kuri slavėdama per *мóўмля* pakopą įgavo dabartinį savo pavidalą.

Greičiausiai tos pačios fonetikos lituanizmas yra ir br. mikrotoponimai *Лок* 'miško pieva' bei *Лох* 'lauko vardas' [3, с. 141, 142]. Abu jie kildintini iš lie. *Laūkas* [13] per *Лаўк* virtimo į *Лоўк* pakopą, dar plg. *Лоўк* 'lauko vardas', *Лóўкішкі* 'miško pieva, lanka' [3, с. 142].

Lituanizmų, paklususių lie. *au* > sl. *o* dėsniai, pasitaiko vienas kitas Seinų apyl. (LLR) ir kitose lenkų šnektose, pvz., *k'olla* 'begėdis' [10, s. 341] < lie. *kiaūlė*, *potka* 'moterų lyties organai' [14, т. 4, s. 806] < lie. *paūtai* 'kiaušiniai; kiaušiai'.

Šio tipo slavų lituanizmai, apskritai imant, nėra gausūs; daugumo jų gal dar ir neatrasta. Greičiausiai jie yra senesni už lituanizmus su išsilaikiusiu susiaurėjusiu pirmojo dvibalsio *au* sandu *oŷ* ir nuėję ilgesnį slavėjimo kelią dvibalsio *au* siaurėjimo linkme (iš lie. *au* per br. *oŷ* išvirto į *o*) ir tuo būdu didžiau pakitę ir labiau nutolę nuo savo šaltinio fonetikos. Tokia lituanizmų vokalizmo kaita baltarusių fonetikos pamatu rodo, kad baltų-slavų skolinių fonetikoje iš seno objektyviai egzistuoja lie. *au* > br. *o* dėsnis. Kad toks dėsnis (lie. *au* > slavų *o* ir slavų *o* > lie. *au*) lietuvių-slavų skolinių fonetikai iš tikro būdingas, mūsų nuomone, gerai rodo, kaip spėja A. Vanagas, Zietelos lie. upėvardžio *Maūčadis* kilmė ir le. *Moczadło* [15, p. 207].

Baltarusių šnektose taip pat pasitaiko nemaža atvejų, kai jų lituanizmų *au* yra nuėjęs dar ilgesnį kelią ir išviręs *a* (*iau* > *я/e*). Tai geriausiai matyti iš tokių lituanizmų, kaip *нягó* 'gal, nejaugi' [1, т. 3, с. 244], *няўгó* < lie. *niaugù* 't. p.', plg. dar neabejotiną pastarojo giminitį *анягóж* 'taip, taigi' [16, с. 18] < lie. *a(r) niaugù*;

nutolusios reikšmės *раг'эня* 'bulvių košė su pupomis' < *раўгена* < lie. *raugiėnė* 'valgis iš paraugintų ruginių miltų; rūgščių kopūstų sriuba'; *радаўніца* (> *радаў-* > *раўда-*; dėl metatezės plg. br. *лрыгія* < *рэлігія*; > *раўдо-* < lie. *raudo-*); *радоніца*, *радоничный день* (< *раўдо-* < lie. *raudo-*) ir kt. 'mirusiųjų apraudojimo diena' [1 т. 4, с. 142, 237; т. 5, с. 213; 7, с. 127–129; 17, с. 544], plg. lie. *raudà*, *raudóti*, dar plg. *raudų diėnos*, *raudōnė* 'didelis verksmas, raudojimas' ir kt.

Šio tipo lituanizmų grupę yra pamato papildyti ir kitais baltarusių šnektų žodžiais, kurių fonetika leidžia išvelgti lie. skolinio *au* > br. *a* (*iaiu* > *я/e*) dėsnį, o jų semantika tam neprieštarauja.

Br. veiksmazodžius *прыкакóшыць* ir *укакóшыць* 'užmušti' [12, с. 89, 91], taip pat ir ru. *кокóшить* 'mušti, daužyti', *укакóшить* 'užmušti', kaip abiejų kalbų šių žodžių tos pat šaknies vokalizmas, kirčio vieta, o ypač semantika rodo, genetiškai daug tikriausiai ir patikimiau pripažinti lie. *au* > sl. *a/o* atliepus turinčiais žodžiais, laikyti giminaičiais br. *кóкнуть* ir ru. *кóкать* (žr. anksčiau) ir kildinti iš lie. garsažodinio veiksmazodžio *kaukúoti* 'daužyti', negu manyti juos esant vaikų kalbos kiaušinio ru. *koka* < italų *cocco* 't. p.' vediniais [6, т. 2, с. 284].

Br. *какóшка*, pažįstama reikšmėmis 'kablų kibirui iš šulinio ištraukti, nutrūkus grandinei; lentelė audinio metmenų kraštams įtempti' [1, т. 2, с. 369; 18, с. 191] taip pat gal Lietuviškos kilmės. Pirminė jos forma turbūt bus buvusi **каўкóшка* ir sietina su lie. *kaũkas* 'medinis kablys ar lankas, su kuriuo atsuka po ledu netiesiai einančią kartį; kartis vežimui priveržti'. Lietuviškos kilmės, be abejo, yra ir br. *канушка* (< **каўнушка*) 'kauptukas' [18, с. 199]. Lietuviškas jo šaltinis, sprendžiant iš formos darybos, yra lie. *kaupũkas* 'kauptukas'.

Br. lituanizmas *княваць* 'kniaukti' [1, т. 2, с. 492; 19, с. 803, карта № 301] faktiškai yra kilęs iš lie. *kniáuti* 'kniaukti' (> *княўць*), tik jo šaknies dvibalsis *-яў* nėra suvienbalsėjęs. Čia br. *княўць* bendračiai toliau baltarusėjant pagal esamojo ir kitų laikų formas (pvz., *княвая* < *княў+ая* ir pan., plg. dar jų *кроў* 'kraujas', bet *крывы* 'kraujo', *лоў* 'gaudymas' (žuvų, pelių), bet *лóвы* 'gaudymai' ar lie. *gáuti*, bet *gávo* ir kt.) papildomai buvo apibendrinta nauja priesaga *-аць*, suskaldžiusi jos šaknies *яў* į skirtingus skiemenis (*княў* + *аць* > *княваць*).

Br. veiksmazodžio *княгаць* 'kniaukti' [1, т. 2, с. 493] forma ir semantika rodo, kad jis gal lie. *kniáukti* atliepas (plg. dar jų *княўкаць* 't. p.'), tik čia kamiengalio *k*, žodžiui baltarusėjant, dar yra suskardėjęs panašiai kaip ir *краўжысты* < *краўшысты* 'skardingas' [1, т. 2, с. 521] < lie. *kriaũšis*.

Remiantis leksemos *кратыць* 'krauti, versti' [7, с. 68] semantika ir formos daryba, yra pamato ją laikyti nagrinėjamos fonetikos lituanizmu ir kildinti iš lie. *kriáuti*, *kráuti* šaknies. Kildinti ją iš lie. *kratýti* aiškiai kliudo semantika ir kirčiavimas.

Br. leksemos *лахáнь* 'molinis indas kam kepti', *лахáначка* 'medinis indelis valgymui', *лахáнка*, *лахáнька* 'molinis indas kam kepti; medinis indas kam mazgoti'

[1, t. 2, c. 633], be abejonės, yra ru. *лохань* ‘apvalus ar pailgas indelis su lanku ir ašomis praustis, kam mazgoti, nešioti gyvai žuviai, rėčka’, le. *łachań* ‘dubenėlis, keptuvė, taurė, negili gelda, puodas’ ir kt. giminaitės. Šių slavų leksemų kilmė, galima sakyti, iki šiol mįslė [6, t. 2, c. 524; 20, t. 4, s. 405–406]. Pagal savo semantiką ir šaknies fonetiką, čia taikant galimo dėsni lie. *au* > br. *a* (kitų slavų *a/o*) veikimą, mūsų nuomone, yra pamato laikyti tas leksemas ir lie. *laukinukas, laukneša, lauknešė, lauknešys* ‘medinis ar molinis su lanku bei ašomis indas, seniau vartotas skysčiui ar maistui į laukus nešti’ ir kt. giminaitėmis. Sprendžiant iš *лахан-|лохан-|łachań-* kamieno, pradžia jam galbūt bus galėjęs duoti tos pat semantikos kaip ir *laukneša* lie. žodis *laukāneša* [21] ar koks kitas šaknies *lauk-* jau užmirštas ar neužrašytas vedinys (sakysim, **laukonė*), kurio šakninis *-k-* slavėdamas bus išviręs į *-x-* (dėl tokio virtimo galimybių plg. br. *хóхла* ‘kiaulės sprando šeriai’ ir lie. *kāklas* ‘sprandas, pakaušis’², *хадаром хадзіць* ‘būti išklerusiam’ < lie. *kādaras* ‘koks senas netikęs daiktas’, taip pat atvirkštinį dėsni lie. skoliniuose: *kavóti* ‘laidoti’ < br. *хавáць, kŷtras* ‘gudrus’ < br. *хітры, klāpatas* ‘vargas’ < br. *хлóнам, kriēnas* < br. *хрэн, kustà* ‘skara’ < br. *хýста*, bei atvejus, kai mažiau žinomų br. lk. žodžių ar jų svetimžodžių *-k-* kai kuriose jų šnektose kartais virsta *-x-*: *пράхуіка* ‘praktika’, *тpáxтap* ‘traktorius’, *хáтap* ‘kataras’, *хóхлюш* ‘kokliušas’, *хýртка* (< *кýртка*) ‘striukė’ ir kt. [1, t. 4, c. 104, t. 5, c. 123, 291, 318, 330]. Taip suslavintas lituanizmas dėl kalbų kontaktų vėliau vėl yra patekęs į paribines su slavų teritorijomis lietuvių šnektas, jose prigijo jau iš naujo sulietuvintos jų formos *lakōnė* (ar *lakonià*) ‘indas kam mazgoti, praustis, rėčka’, *lakánka (lakūnka)* ‘indelis šveštam vandeniui prie durų laikyti’ su papildomomis, įgytomis slavuose, reikšmėmis.

Lituanizmų grupei turbūt teisėtai priskirtas ir br. *макуша* ‘girtas, žmogus; girtuoklis’ [7, c. 120; 23, c. 84]. Šis žodis, kaip jo fonetika rodo, taip pat slepia savy lie. *au* > br. *a* (*mauk-* > *маўк* > *мак* + *ша*) dėsni, ir dėl to jis laikytinas giminaičiu lie. *maūkti* šeimos žodžių, susijusių su reikšme ‘greitai, godžiai gerti, valgyti, esti’, plg. dar *maukà* ‘išgėrimas; paleistuvė’, *maūkalas* ‘veršių putra’, *maūkas* ‘kas daug valgo’, *maukiniñkas* ‘girtuoklis’, *mauknŷnas* ‘klampynė’, *mauknŷnė* ‘vieta, kur galima įsmukti’, taip pat vietų vardus *Maūkiškės* ‘pelkėti krūmai’ (Telšiai), *Maūkiškis* ‘pelkėtas miškas ir laukas’ (Šiaulėnai), *Maūklienė* ‘šlapia pieva’ (Plūngė), *Maūkupis* ‘upelis’ (Krāžiai) ir kt. [9, t. 7, p. 931, 932, 934; 13; 24, p. 190]. Pagal reikšmę greičiausiai tos pačios fonetikos lituanizmas yra ir br. *макўн* ‘gausus, smarkus, permerkiantis lietus’ (pvz., *Добры макўн сёня нóчы быў*) [18, c. 250] < **маўкўн*.

² Lie. *kāklas*, abejojant ankstesniu jo kilmės aiškinimu dėl nepagrįstumo [22, S. 205], turbūt yra skolinys iš ugro-suomių kalbų, plg. estų *kukal, kael* ‘kaklas, sprandas, pakaušis’. Slavų *хóхол* ‘kuodas ant pakaušio, kaktos’ ir kiti jo giminaičiai, iki šiol neturintys patikimos etimologijos [6, t. 4, c. 272; 20, t. 1, s. 72–73], greičiausiai taip pat yra ugro-suomiškos kilmės.

Semantiniu požiūriu ši leksema taip pat lengvai galėtų būti kildinama iš lie. *maũkti* 'greitai, godžiai gerti, valgyti, èsti', plg. dar *Maũkia, kaip veršis putrą; Jis imaũkia* 'jis gali daug gerti'; *primaukè* 'prilijo pritelžè; paskendo' ir kt. [9, t. 7, p. 934–935].

Greičiausiai analogiškos fonetikos lituanizmai turėtų būti ir vieniši br. žodžiai *мáма* 'utėlè'; tinginys' [1, т. 3, с. 95] bei *мáша* 'bildukas, baidyklè; baubas; netvarkingai apsirengusi moteris' [12, с. 70]. *Мáма*, būdama tos pat semantikos, kaip ir lie. leksemos *maũmas, máumè* 'utėlè; niekam tikęs žmogus' (plg. dar: *Duok, paieškosiu maumũ; Duo, vaikel, aš tau galvelę paieškosiu, ba tavo galvoj maumių insvaisè; Iš jo nieko nèr – maũmas paskutinis*) [9, t. 7, p. 937], o *мáша*, kaip ir lie. *maũšas, maušà* 'bauginti vaikams baidyklè; negražiai apsirengusi moteris' [21], neabejotinai yra pastarosioms giminiškos ar net tiesiog iš jų išriedėjusios (taigi, *мáма* < lie. *maũmè*, *мáша* < lie. *maušà*). Nèra tik visai dèsninga šiuo atveju skolinių šaknies modifikacija э. Žodžių *мáма* ir *мáша* po pasiskolinimo pradinės slaviškos formos, be abejonès, bus buvusios **мáўма* ir **мáўша*, kurios, ilgainiui toliau slavédamos, turèjo pavirsti į **мáма*, **мáша* (o gal **мáма*, **мáша*)³, iš kurių ir bus susiformavęs dabartinis jų pavidalas.

Pagal semantiką ir šaknies struktūrą lituanizmas turėtų būti ir retas br. šnektų žodis *снѣкаць* 'šnypti, šnirpšti' [25, с. 149]. Veiksmažodžio *снѣкаць* < **снѣўкаць* tos pat šaknies giminaičiai yra lie. *sniaũkès* 'nešvarumai', *sniaukróti* 'neaiškiai, pro nosį kalbèti, ašaroti, verkšlenti', *sniaukrà*, *sniaũkras*, *sniaukrỹs*, *sniaukrõnas* 'kas sniaukroja, neaiškiai kalba'.

Tikras lie. *iau* > br. я fonetikos lituanizmas yra br. *сáтка* 'didelè skara su kurtais ar mezginiais' [16, с. 158]. *Сáтка* neabejotinai yra kilusi iš lie. *siaũstè* (< *siaũttè*) 'didelè apsisiaučiamà skara, skepeta, skraistè' + br. -*ka* ir yra giminaitè su lie. *siaũstas* 'apsiaustas, skraistè', *siaũsti* 'gaubti, dengti, supti', plg. dar kitus tos pat šaknies žodžius: *apsiaũstas*, *siaustùvas* 'apsiaustas; vystyklas, drobulè, paklodè', *siaustinùkai*, *siaustinèliai* 'nugaroje susiaučiami kùdikio marškinèliai', *siaustinèlis* 'berankovis apsiaustas nuo lietaus' ir kt. Greičiausiai *siaũsti* 'gaubti, dengti, supti' šaknies lituanizmas yra ir br. *сáслы* (< **сáўслы*) 'liepos žievè' [26, с. 186].

³ Kad br. šnektų kai kurių tarmybių (ir svetimžodžių) šaknies *a* bei *я* kartais gali nedèsningai kaitaliotis su э, gerai rodo nemaža pavyzdžių: *бэгна* : *бáгна* 'liūnas', *бэмбаль* : *бамбэлак* 'pūslè', *бэкас* : *бакáс* 'perkūno oželis', *бэлька* : *бáлька* 'sija', *бэрлóвы* : *барлóвы* ; *бярлóвы* 'bèralinis', *бэхур* : *бахур* 'pavainikis', *вэнджаны* : *вэндзóны* : *ванджóны* : *вандзóны* 'rūkytas', *вэндзіць* : *вáндзіць* 'rūkyti', *вэндліна* : *вянглíна* 'rūkyta mèsà', *вэсала* : *вясóла* 'linksma', *мэзгі* : *мазгі* 'smegenys', *мэнтýс* : *мантýс* : *мянтýс* 'vègèlè', *мэцаць* : *мацаць* 'graibyti, čiupinèti', *мэвы* (< vok. *Möwen*) žuvèdros ir kt. [1, т. 1, с. 153, 154, 160, 162, 175, 254, 255, 261, 279, 382, 384, 388; т. 3, с. 95, 98, 105].

Br. *схлястáць* 'sumušti' [18, c. 469] semantika ir fonetika (<с+схлястáць < *с+схляўстáць < с+*скляўстáць) leidžia jį laikyti lie. (ap)skliaūsti 'aptašyti, aplyginti' perkeltinės reikšmės giminaičiu, dar plg. lie. *suskliaūsti ausis* 'nesipriešinti, *susiskliaūdes* 'sulysęs' ir kt. Dėl *схл-* < *скл-* galimybių plg. analogiškus kai kurių br. šnektų atvejus, kurių *x* < *k*, pvz., *хóхлюш* (< *кóклюш*) 'kokliušas', *тахт* (< *такт*) 'taktas', *хáтар* (< *кáтар*) 'kataras' ir kt.

Retą br. šnektų žodį *шалягі* 'maurai, plūdenos, žolės, augančios vandens paviršiuje' [1, т. 5, с. 456; 27, с. 125] pagal semantiką ir kamieno struktūrą yra pamato laikyti čia nagrinėjamos fonetikos lituanizmu bei priskirti prie lie. *žāliaukės* 'žalumynai, žaliai nudažantys vandenį, *žāliaukos* 'sutrintų žolių sultys; neprinokę vaisiai' [21] kamieno vedinių. Remdamiesi kai kurių br. šnektų atskiriems žodžiams, ypač svetimžodžiams, neretai būdinga skardžiųjų *ž*, *g* ir dusliųjų *š*, *k* priebalsių (*ž* : *š* bei *š* : *ž* ir *g* : *k* bei *k* : *g*) kaita (plg. *жáхнуць* : *шáхнуць* 'stipriai suduoti', *жаўг'аць* : *жóўкаць* : *шáўкаць* 'čiaukšti, èsti su garsu' ir kt. [1, т. 2, с. 143; т. 5, с. 470] ir būdami nuomonės, kad panašiai tie priebalsiai galėjo kaitaliotis ir br. *шалягі* atveju (: < **жалякі* < **жаляўкі* < lie. *žāliaukės*, *žāliaukos*), jau iki lie. *iau* > br. *я* dėsniu nustatymo esame kėlę mintį apie galimą šios leksemos lietuvišką kilmę [27, с. 125]. Komentuodama mūsų prielaidą, J. Laučiūtė palaikė, jog br. *шалягі* esąs neslaviškos kilmės ir kad jo semantika leidžianti jį kildinti iš lie. *žāliaukos*, tik tam trukdantis fonetikos neatitikimas [7, с. 135–136]. Dabar, pripažinus, kad br. lituanizmų fonetikos *я* < lie. *iau* dėsnis tikras, atkrinta tariamas leksemų fonetinis neatitikimas.

Naujų lie. *au* > br. *a* fonetikos lituanizmų grupei priskirtinas ir br. žodis *шакéйда* 'rėksnys, plepys, žvieglis', pvz., *Сцiхнi, шакéйда ты, нi даé людзiам пагаварыць* [18, с. 553]; *Маiя бабўля шакéйда дóбрая была, але не плахiя* [Moliai, Astravo raj.]; *Парасёначак такi шакéйда : врóдзи хвóры – крычмá крычыць. Бывая i дзицiя шакéйда, начáми не спиць, плача ў калысьцi* [Žiliai, Yvijos raj.]. Jo lietuviški giminaičiai yra *šaiūkti* šaknies žodžiai, pvz., *šaukà, šaukãlius, šauklỹs, šauksnỹs, šaukolà* 'kas šaukia, rėkia; rėksnys' ir kt., plg. dar *šaiūkti* 'rėkti, klykti, garsiai kalbėti'.

Kitas tos pat šaknies perkeltinės reikšmės skolinys *шáкать* 'užkimusiai šaukti' (apie gaigalą) pažįstamas ir kai kur rusų šnektose (pvz., *Утка кричит, селезень шакая*) [28, с. 619].

Kitur br. šnektose pasitaiko keletas kitų neabejotinų pastarųjų giminaičių (jų tarpe ir perkeltinės reikšmės žodžių) su daugiau ar mažiau išlaikytu sveiku, lietuviškai formai būdingu, šaknies *-au-*, pvz., *шаўкыла* 'šveplys, švebelda' (pvz., *Ён нéйкiй шаўкыла*) [29, с. 496]; *шáўкаць* 'kvarkti' (pvz., *Вуцiяк шáўкая*) [1, т.

5, c. 470, 'šūkauti, rėkauti' (pvz., *Што шáўкаеш – ідзé і шáўкая*) [Moliai, Astravo raj.]; *шэўкаць* 'rėkauti' (pvz., *Бабы шэўкаюць – цэлая вясэля*) [Kura-polė, Pastovio raj.], 'neaiškiai kalbėti' (pvz., *Шáўкаіць бяззúбым рóтам; На вяселлі шэўкалі бяззúбыя ба́бы*) [1, т. 5, с. 539].

Tam tikra dalis tokios fonetikos lituanizmų pasitaiko ir br. vietų varduose, pvz., *Лажóк* 'Nalibokų apyl. slėnis ir kelias' [3, c. 136] < **Лаўжóк* < lie. *Láužas* < *láužas*, plg. lie. *Laužai* 'kaimo vardas Biržų, Plungės, Raseinių raj. ir kt.'.; *Лакінікі* 'Yvijos raj. Židžiūnų kaimo lauko vardas' [3, c. 137] < * *Лаўкінікі* < lie. *Laukinỹkai* 'tas pats laukas, vadinamas vietos lietuvių' [13], dar plg. *Laukiniñkai* 'kaimo vardas Molėtų, Rokiškio raj. ir kt.'.; *Лакуцішкі* 'Breslaujos raj. kaimas' [30, c. 24] < **Лаўкуцішкі*, plg. dar *Лаўкішкі* // *Лóўкішкі* 'Breslaujos, Pastovio, Vitebsko raj. kaimai' [3, c. 142; 30, c. 24], plg. lie. pvd. *Laukỹs* < *laũkas*.

Tokios fonetikos lie. skolinių yra ir Seinų apyl. lenkų (LLR) šnektose, pvz., *bażis* 'nevykėlis' (< lie. *baũżis*, *baużỹs* 'plikis, beragis'); *blać* 'verkti, mekenti' (< lie. *bliáuti* 't. p. '); *blazgać* 'niekus taukšti', plg. lie. *bliauğzti* 't. p.', *kakury* 'kojos; pečiai' (< lie. *kaukarà* 'kaubrys, pakilesnė vieta') [10, s. 336, 337, 341].

Lie. *au* > br. *a* yra palyginti senas slavų lituanizmų vokalizmo dėsnis, nepriklausomai nuo savo pirminio šaltinio baltarusių šnektose savarankiškai nuėjęs ilgesni raidos už virtimą į *o* kelią: *au* > *aỹ* > *oỹ* > *o* > *a*. Vadinasi, šio tipo lituanizmai turėjo būti pasiskolinti anksčiau už *o* (< lie. *au*) tipo lituanizmus. Šis procesas beveik spėjo išblėsinėti lie. *au* ir baltarusių atliepo *a* giminystės ryšį. Greičiausiai dėl to tokie lituanizmai br. šnektose yra izoliuoti, vieniši, pasitaiko rečiau ir išsibarstę platesnėse teritorijose.

Objektyviai egzistuojantis pastarasis lituanizmų baltarusių šnektose dėsnis iki šiol nebuvo atskleistas.

Be savo atliepinių *o* ir *a*, lie. dvibalsis *au* br. šnektose neretai yra davęs ir atliepą *y*, pvz., *Джўкла* 'botagas' [31, c. 141]. *Джўкла* neabejotinai sietinas su lie. *džiáuti* 'kirsti, smogti' (plg. *Lekia pagal veżimą ir džiáuna arkliams* [9, t. 2, p. 1016]⁴. Šio tipo neabejotinas lituanizmas yra ir br. *кукўць* 'molinis švilpukas' [16, c. 86] < lie. *kaukùtis* 'švilpukas'. Br. *пазўць* 'atimti' [33, c. 125] taip pat yra to tipo lituanizmas ir kildintinas iš tos pat reikšmės lie. *pagáuti*. Lituanizmai yra ir br. *члўнкі* 'sąnariai' (pvz., *Члўнкі балўць*) [1, т. 5, с. 423], taip pat perkeltinės reikšmės jų giminaičiai *клўнкі*, *клўмки*, *склўнкі*, *шлўнкі* bei *шклўнкі* (visi jie kilę iš

⁴ *Джўкла* kildinimas iš akimirkos veiksmožodžio *džiúktelėti* [7, c. 105–106] pažeidžia įnagius žyminčių vedinių iš veiksmožodžių darybą ir semantiką. Juk *джўкла* neabejotinai turi priesagą *-кла* < lie. *-klė*, būdingą įnagius žymintiems vediniams [32, p. 388], atliekantiems ne momentinį veiksmą.

шлўнкі⁵ 'daiktai' (pvz., Пашла с каравамі, клунак за плячыма; Пашоў апчаниўшыся клўмкамі; Склўнак мой дачка забрала і схавала; Яны пароліся ў нашых шлунках, усё шапкі шукалі; Яны ўсякія шклўнкі сабралі) [1, т. 2, с. 480; т. 4, с. 452; т. 5, с. 484]. Jie yra br. шлунне 'viduriai', шлуння 'pasturgalis' giminaičiai, o šie jau teisėtai kildinami iš lie. šlaūnys [7, с. 41; 8, p. 641; 34, p. 156]. Lituанизmas yra ir br. шўнуць 'užpulti, užgriūti, užlėkti' (pvz., Як шўнулі кўчаю, дак чуць з нох не збілі) [35, с. 154–155] ir yra jų адшўнуць 'nubėgti' giminaitis, jau kildinamas iš lie. šauti [7, с. 61; 36, s. 92].

Šio tipo lituanizmų pasitaiko vienas kitas ir br. vietų varduose, pvz., Бабрунікі 'Astravo raj. kaimas, Gervėčių apyl. vietinių lietuvių vadinamas Babraunỹkai' [37]. Retkarčiais jų pasitaiko ir Seinų apyl. lenkų šnektose, pvz., uмент 'atmintis, nuovoka' pasakyme robić na uмент 'atmintinai, ant nuomonės' [10, s. 351] <lie. aumiō 'nuovoka'. Pirmasis lie. au > br. y dėsnio buvimą br. lituanizmuose yra konstatavęs K. Būga [8, p. 641], vėliau – V. Urbutis [34, p. 156] ir J. Laučiūtė [7, с. 39, 41, 47, 61].

Vokalizmo y < au baltarusių lituanizmai (bent jų daugumas) yra žymiai senesni už br. o ir a < lie. au lituanizmus, nuėję ilgesnį raidos kelią ir, kaip teigia tik ką minėtieji šio dėsnio tyrinėtojai, tokie lituanizmai galėjo būti paskolinti prieš br. dvibalsių vienbalsėjimą, kuris, K. Būgos tvirtinimu, bus vykęs prieš XI amžių [8, p. 641–642].

Pastaraisiais metais mūsų vykdomų baltarusių šnektų leksikos tyrimų nustatyta, kad jų lituanizmų dvibalsis au(iau), be jau iš seno žinomų аў/оў/яў/ёў/еў atliepų (pvz., лаўж/лоўж 'žagarų krūva' <lie. láužas 't. p.', яўя/ёўня/ёўня 'jauja' <lie. jáuja 't. p.'), yra davęs kitus tris o(ė), a(я), y(ю), pvz., Лок|Лох 'lauko vardas' < lie. Laukas 't. p.' < laūkas; алёс 'šlapios pievos, pelkėti krūmokšniai' < lie. alaušai 't. p.'; укакóшыць 'užmušti' < lie. kaukioti 'daužyti'; сятка 'didelė su kutais skara' < lie. siaūstė 't. p.', < siaut + tē); Бабрунікі 'kaimo pavadinimas' < lie. Babraunỹkai 't. p.'; джю́кла 'botagas' < lie. džiáuti 'daužyti, mušti' ir kt. Visi tokio vokalizmo lituanizmai į baltarusių šnektas yra patekę anksčiau už baltarusišką dvigarsį аў/оў/яў/ёў/еў turinčius lituanizmus. Tokie lituanizmai baltarusių šnektose dažniausiai yra izoliuoti ir sunkiai atpažįstami. Seniausi

⁵ Kad greičiausiai dėl semantikos išblukimo atskiri baltarusių žodžiai priklausomai ir nuo skirtingų šnektų sistemos gali kaitalioti savo pavidalą, gerai rodo skirtingos giminiškų žodžių formos, pvz., dėl члўнкі < шлўнкі plg. швідра < свіцер < ru. свитер [1, т. 5, с. 475], шклярóз < склярóз [1, т. 5, д. 480]; dėl клўнкі < шлўнкі plg. хёрма < фёрма, хурманка < фурманка [1, т. 5, с. 265, 272]; dėl клўмки < клўнкі plg. фіра́мка < фіра́нка [1, т. 5, с. 266]; dėl склўнак < клўнак ir шклўнак < шлўнак plg. хва́йны < фва́йны [1, т. 5, с. 258].

iš jų yra lituanizmai, vietoj lie. *au(iau)* turintys baltarusišką *y(ю)*. К. Būgos tvirtinimu, jie pasiskolinti prieš XI a.

Straipsnyje nagrinėjamų *au(iau)* vokalizmo lituanizmo *o(ė)*, *a(я)*, *y(ю)* atliepai baltarusių šnektose yra vienas iš raktų naujų lituanizmo paieškai jose.

СООТВЕТСТВИЯ ЛИТОВСКОГО (*i*)*au* В ЛИТУАНИЗМАХ БЕЛОРУССКИХ ГОВОРОВ

Резюме

Исследованиями белорусской народной лексики последнего двадцатилетия установлено, что литовский дифтонг (*i*)*au* в белорусских литуанизмах, кроме уже известных белорусских соответствий *aŭ* / *oŭ* / *jaŭ* / *eŭ* / *ėŭ*, напр., *лаўж* / *лоўж* 'куча хвороста' и др. <лит. *laužas* 'тж.', *jája* / *ėjnia* / *ėjnia* 'овин' <лит. *jáuja* 'тж.'), может образовать и три других монофтонга: *o(ė)*, *a(я)* и *y(ю)*, напр., *Лок* / *Лох* 'название поля' <лит. *Laukas* 'тж.' <*laukas* 'поле'; *alės* 'болотистые местности' <лит. *alaušai* 'тж.'; *укабшыць* 'убить' <лит. *kaukioti* 'бить, разбивать'; *сятка* 'большой платок с бахрамами' <лит. *siaūstė* 'тж.', *Бабрунікі* 'название села' <лит. *Vabraunūkai* 'тж.', *кукуць* 'глиняный свисток' <лит. *kaukiūtis* 'тж.' и др. Все литуанизмы данного вокализма белорусским были заимствованы раньше литуанизмов с литовским (*i*)*au*, образовавших в белорусском соответствия *aŭ* / *oŭ* (*jaŭ* / *eŭ* / *ėŭ*). Большинство исследуемых в статье литуанизмов в белорусских говорах встречаются редко, они изолированы и трудно опознаваемы. Древнейшими среди них являются литуанизмы с литовским (*i*)*au*, образовавшие в белорусских говорах соответствия *y(ю)*. К. Буга их датирует X в.

Исследуемые в статье соответствия литовского вокализма (*i*)*au* в литуанизмах белорусских говоров являются одним из заслуживающих доверия ключей к дальнейшим поискам литовских заимствований в белорусских говорах.

LITERATŪRA

1. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча. Т. 1 — 5. Мінск 1979—1986.
2. Grinaveckienė E. Lietuviškos kilmės leksika Lietuvos paribio baltarusių šnektose // Lietuvių kalbos specialioji leksika. V., 1983. P. 182—204.
3. Мікратапанімія Беларусі. Мінск, 1974.
4. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Т. 1. Мінск, 1978.
5. Карский Е. Ф. Труды по белорусскому и другим славянским языкам. М., 1962.
6. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Т. 1—4: М., 1964—1973.
7. Лаучюте Ю. А. Словарь балтизмов в славянских языках. Л., 1982.
8. Būga K. Rinkiniai raštai. V., 1961. T. 3.
9. Lietuvių kalbos žodynas. V., 1968. T. 1; 1969. T. 2; 1956. T. 3 t. t.
10. Zdansiewicz T. Litewskie elementy słownikowe w gwarach polskich okolic Sejn. — Kn.: Linqua Posnaniensis, t. 8. Poznań, 1960, s. 333—352.
11. Материалы словаря русских говоров Латвийской ССР. Вып. 4—6: Рига, 1972—1974.
12. Народнае слова. Мінск, 1976.
13. Abėcėlinė lietuvių vietovardžių kartoteka, esanti Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros institute.

14. Słownik języka polskiego / ułożony pod redakcją Jana Karłowicza, Adama Kryńskiego, Władysława Niedźwiedźkiego. T. 1–8. Warszawa, 1900–1927.
15. Vanagas A. Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas. V., 1981.
16. Матэрыялы для слоўніка мінска-маладзечанскіх гаворак. Мінск, 1974.
17. Носович И. И. Словарь белорусского наречия. СПб., 1870.
18. Сцяшковіч Т. Ф. Слоўнік гродзенскай вобласці. Мінск, 1983.
19. Дыялекталагічны атлас беларускай мовы. Мінск, 1963 (карты і коментарыі).
20. Sławski Fr. Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków, 1952 t. t.
21. Lietuvių kalbos žodyno kartoteka, esanti Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros institute.
22. Fraenkel E. Litauisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg-Göttingen, 1955–1962.
23. Арашонкава Г. Ё., Грынавецкене А. Т., Мацкевіч Ю. Ф. и др. Да характарыстыкі лексікі паўднева-заходніх беларускіх гаворак // Весці Акадэміі Навук Беларускай ССР. Серыя грамадскіх навук. 1972. № 1. С. 78–86.
24. Vitkauskas V. Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas. V., 1976.
25. Сцяцко П. Дыялектны слоўнік. Мінск, 1970.
26. Беларуская мова. Мінск, 1980.
27. Арашонкава А. Ё., Грынавецкене Е. І., Кавальчук І. П. и др. 3 лексікі беларускіх гаворах заходняй зоны // Весці Акадэміі Навук Беларускай ССР. Серыя грамадскіх навук. 1969. № 4. С. 123–134.
28. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. Т. 4. М., 1955.
29. Бялькевіч И. К. Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны. Мінск, 1970.
30. Бірыла М. В., Ванাগас А. П. Літоўскія элементы ў беларускай анамастыцы. Мінск, 1968.
31. Сцяшковіч Т. Ф. Матэрыялы да слоўніка гродзенскай вобласці. Мінск, 1972.
32. Lietuvių kalbos gramatika. V., 1965. T. 1.
33. Беларуская мова. Вып. 6. Мінск, 1978.
34. Urbutis V. Dabartinės baltarusių kalbos lituanizmai // Baltistica. 1969. T. 5, sąs. 2. P. 149–163.
35. Матэрыялы для слоўніка мінска-маладзечанскіх гаворак. Мінск, 1970.
36. Мартынов В. В. Типы лексических балтизмов в белорусских диалектах // Acta Baltico-Slavica. Wrocław etc., 1976. T. 9. S. 89–94.
37. Astravo raj. Mólų (br. Málų) šnektos 1979 ekspedicijos užrašai, turimi [E. Grinavickienės.